فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۹، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۳، شماره پیاپی ۱۱۴

حکیمه قنبری، دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز
شمس‌اله کاظمی‌زاد، کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه سیستان و بلوچستان
زهره هادیانی، استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه سیستان و بلوچستان
میرنجف موسوی، دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه ارومیه

H. Ghanbari
S.Kazemizad
Z. Hadiani
M.n. Mousavi

E-mail: kazemizad@yahoo.com

شماره مقاله: ۹۶۹ صص: ۸۸-۷۳
وصول: ۹۲/۳/۱۱ پذیرش: ۹۳/۱/۲۵

تحلیلی بر علل شکل‌گیری اسکان غیررسمی با استفاده از مدل تحلیل مسیر (مطالعه موردی: محلهٔ شادقلی‌خان شهر قم)

چکیده

هدف از انجام پژوهش حاضر، تحلیل علل شکل‌گیری اسکان غیررسمی در محله شادقلی‌خان شهر قم به روش پیمایشی - توصیفی است. با توزیع پرسشنامه به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای و تکمیل آن توسط ۲۰۰ سرپرست خانوار ساکن در محله شادقلی‌خان، متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و کالبدی مؤثر بر ایجاد اسکان غیررسمی در این محله و اثرهای فضایی - مکانی آن بررسی شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ۱۰ عامل به عنوان مهمترین عوامل اثرگذار در پدید آمدن محله شادقلی‌خان نقش آفرین است. با به‌کارگیری تکنیک رگرسیون، ضریب اثرگذاری هر یک از این عوامل مشخص و با استفاده از مدل تحلیل مسیر چگونگی اثرگذاری این عوامل تجزیه و تحلیل شده است. بر اساس نتایج به‌دست آمده، در شکل‌گیری محله شادقلی‌خان دو دسته عوامل قبل از مهاجرت، شامل: مالکیت اولیه در مبدأ، دلایل مهاجرت، مهاجر بودن یا نبودن و شغل قبلی و عوامل بعد از مهاجرت، شامل: شغل فعلی (در زمان برداشت میدانی)، سند مالکیت، دلایل سکونت، پروانه ساخت، میزان درآمد و سال مهاجرت، دارای بیشترین اثرگذاری بوده‌اند. در مجموع، با محاسبه ضریب تأثیر عناصر و متغیرهای مختلف مستقل اثرگذار و با تفکیک آنها از یکدیگر، مشخص گردید که عوامل قبل از مهاجرت به میزان ۵۶/۶ درصد و عوامل بعد از مهاجرت به میزان ۴۳/۴ درصد در پدید آمدن محله شادقلی‌خان اثرگذار بوده‌اند. بنابراین، چنانچه برنامه‌ریزان و سیاستگذاران درصدد حلّ مشکلات ناشی از اسکان غیررسمی در شهرها هستند، باید ریشه‌های آن را در عوامل اثرگذار قبل از مهاجرت و در روستاها جستجو کنند و پس از حلّ این ریشه‌ها به حلّ مشکلات فعلی اسکان غیررسمی بپردازند.

واژه‌های کلیدی: اسکان غیررسمی، مهاجرت، تحلیل مسیر، محله شادقلی‌خان، شهرقم

مقدمه

در پی انقلاب صنعتی، رشد لجام گسیخته شهرها اتفاق افتاد. با صنعتی شدن شهرها و فراهم بودن زمینه‌های اشتغال در شهرهای بزرگ(بهارلوئی و نقدی دورباطی، ۱۳۸۶: ۲۰۹) در همه جا، جمعیت از مناطق روستایی کنده می‌شد و در

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

مناطق شهری اسکان می‌یافت(عظیمی، ۱۳۸۱: ۲۲). در حرکت سریع جمعیت روستایی به شهرها که با فقر اقتصادی مهاجران توأم بوده (عابدین درکوش، ۱۳۸۶: ۱۴۸)، همه مهاجران قادر به سکنی‌گزینی در محدوده قانونی شهر نبودند؛ لذا مکان‌هایی را متناسب با درآمد خود انتخاب می‌کردند که دارای پایین‌ترین سطح استاندارد از لحاظ زندگی بودند (شکوئی، ۱۳۷۳: ۱۷۰). پیامد چنین روندی، شکل‌گیری اسکان غیررسمی و شرایط نامطلوب محل زندگی است (UN-HABITANT, 2005). در چنین روندی، شهرها به ویژه شهرهای میلیونی کشورهای در حال توسعه به شکل غم انگیزی مکان تمرکز فقر شده، با گذشت زمان، تعدادی از فقرا به حاشیه شهرها رانده می‌شوند که در آنجا نیز با مشکلات جدیدی برخاسته از شرایط محلی روبه‌رو می‌شوند(Hall & Ulrich, 2000: 14). در ایران روند شتابان شهرنشینی، نقصان در هدایت و مدیریت شهری، نابرابری‌های ملی و منطقه‌ای، ضعف در مدیریت توزیع درآمدها و تفاوت در پایگاه اقتصادی – اجتماعی افراد، باعث رشد و گسترش اسکان غیررسمی گردیده و زمینه بروز ناپایداری در شهرها را به وجود آورده است(صرافی،۱۳۸۰: ۱۱۵). این سکونتگاه‌ها در ایران با مشخصاتی، چون: شکل‌گیری در اراضی حاشیه‌ای یا محلات قدیمی درون بافت شهری، محل زندگی فقیرترین و بی‌هویت‌ترین مهاجران روستایی و اقلیت‌های قومی، مذهبی با درجه‌بندی بالای همبستگی در مقابله با تهدیدها و ... شناخته می‌شوند(آقابخشی و همکاران، ۱۳۸۲: ۱۳۵). در شهر قم نیز تعداد این اجتماعات کم نیست. از آنجایی‌که اکثر تازه واردان به این شهر از اقشار کم درآمد، به‌ویژه مهاجران با منشأ روستایی فقیر هستند و برای تهیه مسکن از نخستین مرحله؛ یعنی انتخاب محل سکونت تا انتخاب وسعت و اندازه مسکن خود، نوع مصالح ساختمانی و کسب پروانه ساخت و ساز با مشکل مواجهند؛ چاره‌ای جز روی آوردن به سکونتگاه‌های غیررسمی و غیراستاندارد ندارند. محله شادقلی‌خان یکی از سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر قم است که توسعه بدون ضابطه و عدم نظارت فنی بر ساخت و ساز، باعث پدیدار شدن محیطی مغایر با اصول اولیه برنامه‌ریزی شهری و شهرسازی در این محله شده است. به همین علت، ضرورت دارد به مهمترین عوامل پدید آورنده اسکان غیررسمی در محله شادقلی‌خان پرداخته و چگونگی تأثیرگذاری هر یک از عوامل مشخص گردد تا با شناسایی و تحلیل این عوامل بتوان به پی‌جویی رهیافت‌های برون‌رفت از گسترش اسکان غیررسمی در این محله اقدام نموده و به برنامه‌ریزی و ساماندهی آن پرداخته شود.

چهارچوب نظری پژوهش

در ارتباط با علت‌یابی و شناخت زمینه‌های ایجاد اسکان غیررسمی و همچنین، نحوه برخورد با سکونتگاه‌های غیررسمی، نظریه‌های متفاوتی ارائه شده است. این نظریه‌ها، اگرچه تا حد زیادی ناشی از وجوه مختلف اسکان غیررسمی هستند؛ اما گرایش صاحبنظران به دیدگاه‌ها و مکتب‌های فکری گوناگون، سهم مهمی در این امر دارد. اندیشمندان مکتب جامعه‌گرا، پیدایش گروه‌های فقیر و حاشیه‌ای در جامعه شهری کشورهای در حال توسعه را ناشی از عملکرد طبیعی تضاد کار و سرمایه دانسته‌اند و نتیجه این عملکرد انباشت سرمایه در شهر، رشد نامتعادل اقتصادی و بروز تضادهای اجتماعی بین شهر و روستاست(حاج یوسفی، ۱۳۸۱: ۱۸۹). اندیشمندان مکتب لیبرال بیشتر بر جنبه‌های اجتماعی، فیزیکی و اقتصادی اسکان غیررسمی تأکید دارند. آنان اعتقاد دارند که تراکم شدید جمعیت، عامل اصلی فقر و عقب ماندگی در کشورهای در حال توسعه است و افزایش جمعیت، هرگونه کوشش برای بهبود سطح زندگی

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

(مسکن، اشتغال، درآمد) و محو پدیده فقر و اسکان غیررسمی در این کشورها را بی‌نتیجه می‌گذارد. مارکسیست‌ها اعتقاد دارند؛ فقرا که از روستاها به شهرها مهاجرت می‌کنند، چون نمی‌توانند در اقتصاد شهر جذب شوند، به علت کمبود درآمد و نداشتن شغل مناسب مجبورند در مساکن ناسالم در حاشیه شهر زندگی کنند و این شرایط برای آنان گریز ناپذیر است. پل میدوز معتقد است که در شهرهای بزرگ کشورهای در حال توسعه، اسکان غیررسمی وجود دارد و چون این شهرها با حجم عظیم مهاجران روستایی روبه‌رو هستند، به عنوان یک متوقف کننده در مورد آنها عمل می‌کنند. بعضی از مهاجران می‌توانند از دروازه طلایی شهر عبور کنند و خود را با شهر تطبیق دهند؛ اما بعضی به علت کمبود درآمد، گرانی مسکن و اجاره مسکن بالا نمی‌توانند خود را با شهر تطبیق دهند و در نتیجه، پشت دروازه‌های شهر به صورت غیررسمی اسکان پیدا می‌کنند(عریضی و همکاران، ۱۳۸۲: ۱۰۷). ویلیام مانگین[1] نیز اعتقاد دارد که عامل شکل‌گیری اسکان غیررسمی، مهاجرت روستاییان به شهر است. روستاییان به علت نبود امکانات و فرصت‌های شغلی به شهر مهاجرت می‌کنند؛ اما در شهر به علت مشکلات مسکن، درآمد و بیکاری، نمی‌توانند خود را با شهر تطبیق دهند و در نتیجه به حاشیه شهر رانده می‌شوند(زاهد زاهدانی، ۱۳۶۹: ۵۵). در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت: مهمترین عاملی که در رابطه با شکل‌گیری اسکان غیررسمی مدّ نظر اکثر صاحبنظران است، مهاجرت از محیط‌های کوچک شهری و روستایی و ایجاد اسکان غیررسمی در شهرهاست. بر این اساس، شکل(۱) مدل نظری پژوهش را نشان می‌دهد.

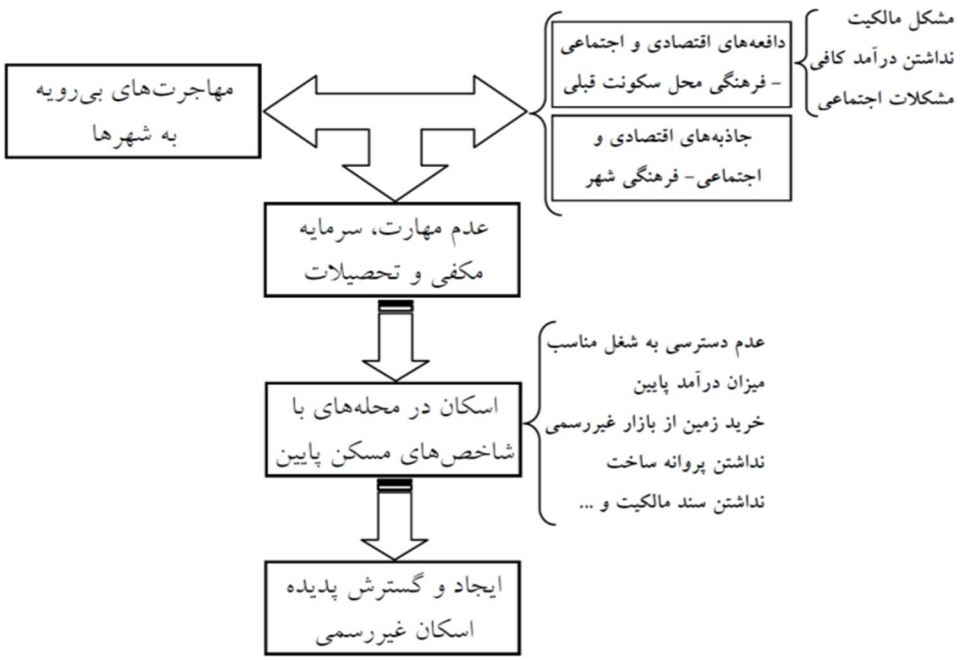

شکل ۱) مدل نظری پژوهش

در ارتباط با نحوه برخورد با آلونک‌ها و محلات دارای اسکان غیررسمی، تا ابتدای دهه ۱۹۷۰ تحت تأثیر نگرش لیبرالی، حداقل دخالت دولت در امر مسکن و سکونتگاه‌های غیررسمی، دستور کار بسیاری از دولت‌ها بود. بر این اساس نادیده گرفتن سکونتگاه‌های غیررسمی غالباً با فرض این که با توسعه اقتصادی مشکل مسکن نابهنجار و فقر به طور عام

1- William Mangin

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

برطرف خواهد شد، عامترین رویکرد این دوره بود(UN-HABITAT, 2003: 129). با عدم تحقق وعده‌های لیبرالیسم در رفع مشکل سکونتگاه‌های غیررسمی و فقیرنشین در طول زمان و طی فرایند توسعه اقتصادی، تحت تأثیر نظریه‌هایی مانند "فرهنگ فقر" اسکار لوئیس[۲] برخی دولت‌ها شیوه‌های خشن و مقابله با سکونتگاه‌های غیررسمی را برگزیدند. از این رو، تخلیه اجباری[۳] به رویکرد و روشی فراگیر بدل شد. تخلیه اجباری، در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ به ویژه در کشورهایی با نظام سیاسی متمرکز و خودکامه و کشورهای دارای حکمروایی و اداره محلی ضعیف و مدیریت شهری غیر دموکراتیک به راه‌حلّ رایج بدل شد(UN-HABITAT, 2003: 130)؛ اما تجربه نشان داد که تخلیه اجباری و تخریب نه تنها راه‌حل نبوده، بلکه مشکل را به پیرامون شهرها که در آن دسترسی به زمین آسان‌تر است و اهرم‌های نظارتی نیز وجود ندارد، منتقل کرده است. این تجارب نشان داد که تخلیه اجباری، فقرا را از سرمایه اجتماعی و اقتصادی موجود محروم می‌کند و هرگز فقر را کاهش نداد (Garau, 2005: 49). از دیگر رویکردهای فراگیر چند دهه گذشته در تأمین مسکن فقرای کشورهای در حال توسعه، مسکن عمومی[۴] یا مسکن اجتماعی بوده است؛ که با نگرشی از بالا و با بالاترین سطح مداخله دولت و با اتکا به منابع دولتی، هدف اصلی آن ساخت و تحویل مسکن کامل به نیازمندان بوده است (Abbott, 2002a: 306). برخی از پژوهشگران از این شیوه نیز انتقاد کرده، معتقدند که اتکا به منابع دولتی مانع از حرکت و تلاش ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی در بهبود وضعیت سکونتگاه و معیشت آنها می‌شود. بر این اساس، پژوهشگران زیادی از مسکن خودیار و خودیاری[۵] در تهیه مسکن فقرا در کشورهای در حال توسعه حمایت کردند که از نظر اثرگذاری بر سیاست‌ها، مشهورترین نظریه‌پرداز در این زمینه، جان.اف. سی ترنر[۶] بود که ایده‌آلیسم اجتماعی را در قالب حمایت از طرح‌های دولت مدار مکان - خدمات و تا حدی طرح اصلاح محلات فقیرنشین ارائه کرد (Pugh, 2000: 326). وی معتقد بود که دولت‌ها باید به خودیاری فقرا کمک کنند تا آنان خود بتوانند شرایط خود را بهبود بخشند(گیلبرت و گاگلر، ۱۳۷۵: ۱۹۶). این در حالی بود که پیش از آن نظریه فرهنگ فقر اسکار لوئیس زمینه پاک‌سازی، نگرش بدبینانه به محلات فقیرنشین شهری و در نتیجه، موجی از تخریب و پاک‌سازی این محلات بود (پاتر و ایونز، ۱۳۸۴: ۲۲۱).

کوتاه سخن این که شهرنشینی شتابانی که در کشورهای در حال توسعه، در نتیجه مهاجرت از محیط‌های کوچک شهری و روستایی تحت تأثیر هم دافعه‌های اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی، زادگاه خود و هم جاذبه‌های اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی شهر در جریان است، بخش درخور توجهی از آن در فرایند غیررسمی شدن به ایجاد و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی منتهی می‌شود. نظریه‌پردازی‌های رایج در رویارویی با این چالش، دو جنبه امید و ناامیدی را به منظر شناخت نیروهای ارتقا دهنده و یا تنزل دهنده شناسایی کرده‌اند. در پژوهش حاضر با تکیه بر چنین رویکری، کوشش در جهت ریشه‌یابی علل مهاجرت ساکنان و یافتن سیاست‌گذاری مناسب برای توسعه راستین این اجتماعات است.

2- Oscar Lowice
3- Force Eviction
4- Public Housing
5- Selfhelping
6- John.F.C.Torner

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

داده ها و روش پژوهش

روش انجام این پژوهش، پیمایشی - توصیفی است. روش گردآوری اطلاعات به دو صورت اسنادی و پیمایشی است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات در مرحله اسنادی؛ کتاب، مجلات معتبر و مرتبط، پایان‌نامه‌ها و سایر اسناد و مدارک اعم از فارسی و انگلیسی است. در این راستا، شاخص‌هایی که در ایجاد اسکان غیررسمی اثرگذار بوده‌اند، شناسایی و بر اساس آنها نسبت به تهیه پرسشنامه اقدام گردید. ویژگی‌های مهاجر بودن یا مهاجر نبودن ساکنان، سال مهاجرت، علل مهاجرت، علل سکونت، شغل قبلی (قبل از مهاجرت)، شغل فعلی (در زمان برداشت میدانی)، میزان درآمد، پروانه ساخت، سند مالکیت و مالکیت اولیه در مبدأ، به عنوان متغیر مستقل شناخته شدند و تأثیرشان بر اسکان غیررسمی به عنوان متغیر وابسته تحلیل شده است. جامعه آماری پژوهش، سرپرست خانوارهای ساکن در سکونتگاه غیررسمی شادقلی‌خان قم است که با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه، ۲۰۰ سرپرست خانوار محاسبه و بر اساس روش نمونه‌گیری طبقه‌ای پرسشنامه‌ها توزیع شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز با استفاده از روش‌های آماری، تکنیک رگرسیون و مدل تحلیل مسیر در محیط نرم افزار SPSS انجام شده است. برای دستیابی به اهداف پژوهش فرضیات زیر تدوین گردید:

- مشکلات پیش روی مهاجران در مقصد، موجب شکل‌گیری و گسترش اسکان غیررسمی شده است.
- ناکارآمدی مدیریت شهری در شکل‌گیری و گسترش اسکان غیررسمی مؤثر است.

بررسی جمعیت و ویژگی‌های اسکان غیررسمی شهر قم

جمعیت شهر قم در سال ۱۳۸۵ مطابق اطلاعات مرکز آمار ایران، ۹۵۷۴۵۷ نفر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵). هم‌اکنون، استان قم تنها استان تک شهرستان کشور است که نسبت شهرنشینی در آن بیش از ۹۲ درصد است و کمتر از ۸ درصد از جمعیت این استان در مناطق روستایی هستند(مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵). جدول(۱) سیر صعودی افزایش جمعیت شهر را از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۷ نشان می‌دهد.

جدول ۱) روند افزایش جمعیت شهر قم در طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۷

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۸۷
جمعیت	۹۶۴۹۹	۱۲۴۲۸۲	۴۷۷۲۱۹	۵۴۳۱۳۹	۷۷۷۶۷۷	۹۵۷۴۵۷	۱۰۴۰۰۰۰

مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵ و معاونت برنامه‌ریزی استانداری قم، ۱۳۸۷

طبق گزارش سازمان مسکن و شهرسازی استان قم، هم‌اکنون ۱۷ محله با ویژگی‌های اسکان غیررسمی در شهر قم وجود دارد(مهندسین مشاور طرح و معماری، ۱۳۸۶) که حتی برخی از این محلات بیش از دو دهه است که در داخل محدوده خدماتی شهر واقع شده‌اند. نتایج مطالعات سازمان مسکن و شهرسازی قم در سال ۱۳۷۷ گویای این واقعیت است که ۵۴٪ از شهروندان قم، غیر بومی هستند و از سایر استان‌های کشور و دیگر کشورها (اغلب از افغانستان، عراق و

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

پاکستان) به این شهر مهاجرت کرده‌اند. از علل این مهاجرت، نقش مذهبی شهر قم و داشتن ساختاری با اقتصاد کارگری است. مهاجرت‌های گسترده از یک سو و عدم توانایی شهر در خدمات رسانی به مهاجران از سوی دیگر، علت اصلی سکونت مهاجران در محلاتی غیر برنامه‌ریزی شده و حاشیه‌ای بوده است. محلات جوی‌شور، چاله کاظم، ۸ متری لوله، شادقلی‌خان، سیدان، خندق و دروازه ری، از جمله این محلات محسوب می‌شوند(اکرمی، ۱۳۷۷: ۶۹ و ۸۵). از نکات درخور توجه در خصوص استقرار مهاجران و ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر قم، تبعیت آنان از محل اسکان و استقرار گروه‌های قومی و نژادی خود است. معمولاً هر گروهی با توجه به قرابت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی خود، محله خاصی را در شهر به خود اختصاص داده‌اند (موسوی و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۸). محله شادقلی‌خان با ۷۷/۸ هکتار مساحت، ۳۷۲۱ نفر جمعیت و با تراکم ۴۷/۸ نفر در هکتار در جنوب غرب شهر قم در امتداد جاده اراک و در مجاورت کمربندی و راه آهن واقع شده است(شکل ۲). این محله در گذشته روستایی مستقل به همین نام و مالکیت در محدوده اصلی آن به صورت ارثی و فاقد سند بوده است. یک دوره ساخت و ساز در پیرامون بافت روستایی شادقلی‌خان مربوط به سال‌های ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ توسط مهاجران طایفه عشایری شاهسون صورت گرفته است که باعث ایجاد فرم خاصی از مسکن توأم با محل نگهداری دام در این محله شده است. این محله در مرحله اولیه رشد و تا پیش از سال ۱۳۷۰ در خارج از محدوده قانونی قرار داشته است که در سال ۱۳۷۰ در محدوده خدماتی شهر قرار می‌گیرد؛ اما پس از سال ۷۰ نیز خدمات توسط شهرداری به این محدوده ارائه نشده است(مهندسین مشاور طرح و معماری، ۱۳۸۶). در سال‌های اخیر ساخت و ساز گسترده‌ای در شادقلی‌خان وجود نداشته؛ اما بیش از ۵۰ ٪ ساکنان کنونی این محله از سال ۱۳۸۱ به بعد در آن سکنی گزیده‌اند. بافت جمعیتی این محله نسبتاً همگون و بیشتر شامل اقوام آذری زبان و همدانی و بخشی نیز شامل قومیت‌های گوناگون است که از نقاط مختلف ایران به این محله مهاجرت کرده‌اند. مجاورت این محله با کمربندی شهر، گویای قرارگیری شادقلی‌خان در موقعیتی کاملاً حاشیه‌ای و دور از شهر است.

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

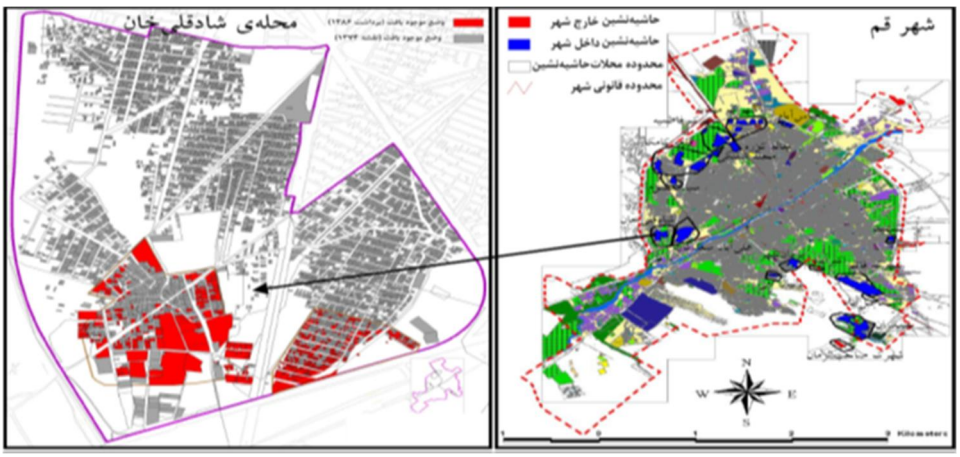

شکل ۲) موقعیت جغرافیایی استقرار محله شادقلی‌خان در شهر قم

مأخذ: داده‌های مهندسان مشاور طرح و معماری، ۱۳۸۶

یافته‌های پژوهش

مدل برازش رگرسیونی عوامل تبیین کنندهٔ شکل‌گیری محله شادقلی‌خان

با توجه به این که در پژوهش‌های اجتماعی - اقتصادی معمولاً شناسایی تمامی عوامل تأثیرگذار بر متغیر وابسته امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین، متغیرهای تحلیل مسیر همواره می‌توانند تنها بخشی از واریانس متغیر وابسته را تبیین کنند؛ به همین دلیل، در تحلیل مسیر آنچه به عنوان اثر یا عوامل ناشناخته باقی می‌ماند، به وسیله «e» که به «کمّیت خطا» معروف است، نشان داده می‌شود(کلانتری، ۱۳۸۲: ۲۴۲). بر این اساس، با بهره‌گیری از نرم‌افزار آماری SPSS و استفاده از مدل رگرسیونی چندگانه توأم، عوامل و شاخص‌های تأثیرگذار در شکل‌گیری محله شادقلی‌خان مشخص گردید. نتایج حاصل، گویای آن است که تمامی بخش‌های ده‌گانه با سطح اطمینان ۹۹ درصد معنی‌دار هستند. جدول (۲) بخش‌های ده‌گانه داده شده بر مدل به میزان ۹۹/۸ درصد از تغییرات شکل‌گیری محله شادقلی‌خان را تبیین می‌کند. همان‌طور که در جدول(۲) مشاهده می‌شود، مقدار ضریب تبیین برابر با ۰/۹۷۸ است؛ یعنی ۹۷/۸ درصد از مجموعه تغییرات وابسته توسط مدل تحلیلی فوق تبیین می‌شود و باقی مانده اندک واریانس‌ها به وسیله عوامل ناشناخته که در این پژوهش نیامده است، تبیین و پیش‌بینی می‌شوند(جدول ۳).

جدول۲) آماره‌های تحلیل رگرسیون چندگانهٔ شکل‌گیری محله شادقلی‌خان

ضریب همبستگی چندگانه	ضریب تبیین	ضریب تبیین تصحیح شده	اشتباه معیار (e)
۰/۹۹۸	۰/۹۷۸	۰/۹۷۵	۰/۰۲۲

جدول ۳) تحلیل واریانس رگرسیون چندگانهٔ شکل‌گیری محله شادقلی‌خان

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	کمیت F	سطح معنی‌داری
اثر رگرسیونی	۰/۴۰۰	۶	۰/۱۰۰	۴۴۳	۰/۰۰۰
باقیمانده	۰/۰۰۶	۲۱	۰/۰۰		
کل	۰/۴۰۶	۲۷	-		

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

تعیین میزان تأثیر عوامل مؤثر در به وجود آمدن محله شادقلی‌خان با استفاده از مدل تحلیل مسیر

پس از اثبات اعتبار مدل، با به‌کارگیری تکنیک رگرسیون و از طریق روش Stepwise، مهم‌ترین عوامل دخیل در پدید آمدن محله شادقلی‌خان، وارد مدل تحلیل مسیر شدند. این عوامل عبارتند از: مهاجر بودن یا مهاجر نبودن ساکنان، سال مهاجرت، علل مهاجرت، علل سکونت، شغل قبلی (قبل از مهاجرت)، شغل فعلی، میزان درآمد، پروانه ساخت، سند مالکیت و مالکیت اولیه در مبدأ. این عوامل به عنوان متغیر مستقل و محله شادقلی‌خان به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده است. در مرحله بعد برای تعیین میزان اثر مستقیم هر یک از عوامل، از روش رگرسیون به شیوه Enter در مدل تحلیل مسیر، ضرایب بتا (β)های هر یک از این متغیرها مشخص و با استفاده از نمودار ترسیمی چگونگی اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم عوامل در پدید آمدن محله شادقلی‌خان نشان داده شده است. در نهایت، با توجه به مسیر هر یک از متغیرهای ضرایب بتا(β)، آنها در هم ضرب و مقدار اثرگذاری هریک از مسیرها مشخص شده است (جدول ۴).

جدول ۴) آماره‌های ضرایب مدل رگرسیونی بخش‌های مختلف شکل‌گیری شادقلی‌خان

نام متغیر	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد شده	t	سطح معنی‌داری
	β	خطای β	بتا β		
مالکیت اولیه در مبدأ	۰/۱۵۲	۰/۰۴۸	۰/۱۸۵	۳/۲۲۰	۰/۰۰۵
شغل فعلی	۰/۱۲۳	۰/۰۱۸	۰/۱۷۴	۶/۱۴۶	۰/۰۰۰
میزان درآمد	۰/۱۰۶	۰/۰۴۲	۰/۱۶۴	۳/۱۰۷	۰/۰۰۶
سال مهاجرت	۰/۱۱۷	۰/۰۳۸	۰/۱۵۹	۳/۱۲۰	۰/۰۰۵
شغل قبلی	۰/۱۳۴	۰/۰۲۴	۰/۱۵۴	۲/۱۰۴	۰/۰۰۹
مهاجر بودن یا نبودن	۰/۱۳۵	۰/۰۲۴	۰/۱۵۱	۸/۱۴۶	۰/۰۰۰
علت مهاجرت	۰/۱۱۸	۰/۰۳۹	۰/۱۴۸	۲/۲۷۰	۰/۰۰۷
سند مالکیت	۰/۱۰۹	۰/۰۱۸	۰/۱۳۱	۴/۲۰۸	۰/۰۰۳
دلایل سکونت	۰/۱۲۹	۰/۰۲۵	۰/۱۲۷	۲/۸۲۵	۰/۰۰۹
پروانه ساخت	۰/۱۰۶	۰/۰۱۳	۰/۱۰۱	۴/۳۴۹	۰/۰۰۴
عرض از مبدأ	۰/۰۳۴	۰/۰۱۶	-	۲/۰۸۵	۰/۰۲۳

در ادامه، براساس یافته‌های پژوهش، نمودار ترسیمی ضریب متغیرهای مستقل با توجه به مسیرهای گوناگون که از عوامل قبل و بعد از مهاجرت متأثر بوده، با محاسبه میزان اثرگذاری هر یک از آنها بر متغیر وابسته با استفاده از مدل تحلیل مسیر، رسم شده است (شکل ۳).

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

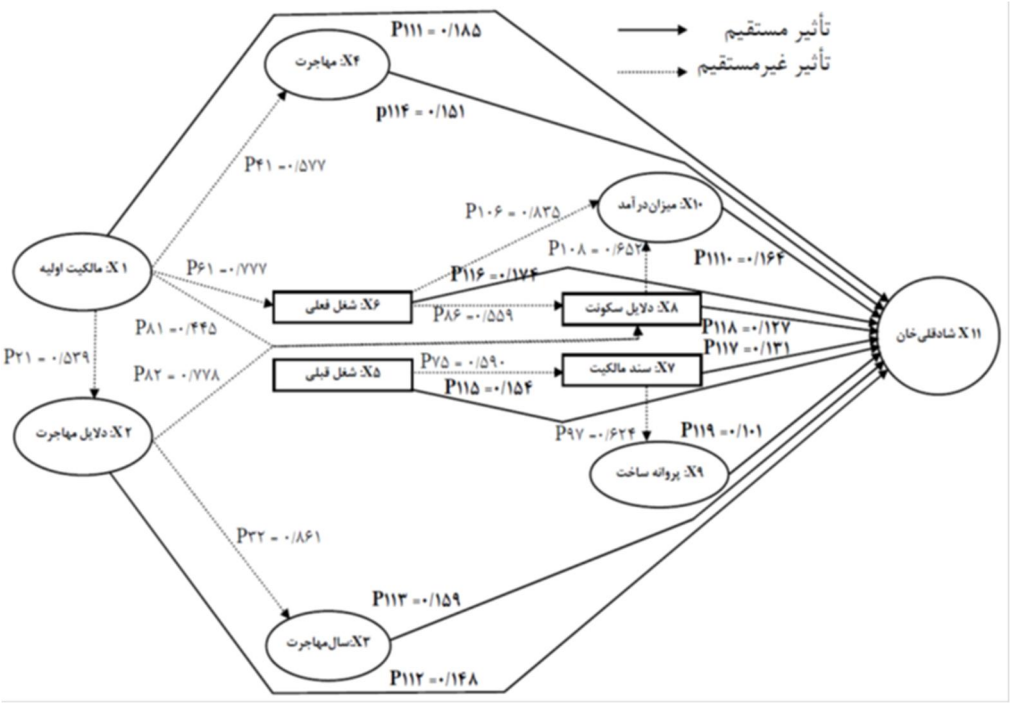

شکل ۳) نمودار ترسیمی ضریب متغیرهای مستقل (مؤلفه‌ها) بر محله شادقلی‌خان

اکنون پس از به‌دست آمدن ضرایب بتا (β)، می‌توان اثرهای مستقیم و غیرمستقیم هر یک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته را محاسبه نمود. نظر به اینکه در دیاگرام تحلیل مسیر از ضرایب بتا (β) استفاده می‌شود و این ضرایب نیز به صورت استاندارد شده هستند، بنابراین، می‌توان اثرهای متغیرهای مختلف را بر یکدیگر مقایسه و مؤثرترین آنها را تعیین کرد. هر متغیری دارای دو اثر مستقیم و غیرمستقیم است که از مجموع آنها اثر کلی متغیر به‌دست می‌آید. برای محاسبه اثرهای غیرمستقیم، ضرایب بتای (β) هر مسیر تا رسیدن به متغیر وابسته در هم ضرب می‌شود. نظر به این که هر متغیری ممکن است از طریق مسیرهای متعدد بر متغیر وابسته تأثیر بگذارد، بنابراین، برای محاسبه کل اثرهای غیرمستقیم یک متغیر بر متغیر دیگر، اثرهای مسیرهای غیرمستقیم آن دو متغیر را نیز با یکدیگر جمع می‌کنیم. برای به‌دست آوردن اثرهای علّی کل، باید اثرهای مستقیم و غیرمستقیم با یکدیگر جمع شوند. محاسبات انجام شده پیرامون تأثیر مستقیم و غیرمستقیم هر یک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، به طور خلاصه در جدول (۵) ذکر شده است. آنچه از این جدول استنباط می‌شود، آن است که اثرهای مستقیم و غیرمستقیم متغیرهایی، همچون: مالکیت اولیه در مبدأ، علل مهاجرت، شغل فعلی، شغل قبلی و علل سکونت، به ترتیب در اولویت اول تا پنجم قرار داشته و سایر متغیرها، آن گونه که در جدول(۵) آمده، در اولویت‌های بعدی قرار دارند.

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

جدول ۵) محاسبه اثرهای مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر محله شادقلی‌خان

متغیرهای مستقل (مؤلفه‌ها)	میزان تأثیر بر اساس ضرایب بتا (β)			درصد مجموع اثرهای مستقیم و غیرمستقیم	رتبه تأثیر
	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	مجموع		
X_1: مالکیت اولیه در مبدأ	۰/۱۸۵	۰/۶۰	۰/۷۸۵	۲۷/۳	۱
X_2: دلیل مهاجرت	۰/۱۴۸	۰/۲۸	۰/۴۲۸	۱۴/۹	۲
X_3: سال مهاجرت	۰/۱۵۹	–	۰/۱۵۹	۵/۵	۸
X_4: مهاجر بودن یا نبودن	۰/۱۵۱	–	۰/۱۵۱	۵/۲	۹
X_5: شغل قبلی	۰/۱۵۴	۰/۱۱	۰/۲۶۴	۹/۲	۴
X_6: شغل فعلی	۰/۱۷۴	۰/۲۳	۰/۴۰۴	۱۴/۱	۳
X_7: سند مالکیت	۰/۱۳۱	۰/۰۶	۰/۱۹۱	۶/۶	۶
X_8: دلایل سکونت	۰/۱۲۷	۰/۱۰	۰/۲۲۷	۸	۵
X_9: پروانه ساخت	۰/۱۰۱	–	۰/۱۰۱	۳/۵	۱۰
X_{10}: میزان درآمد	۰/۱۶۴	–	۰/۱۶۴	۵/۷	۷

برای درک بهتر عوامل مؤثر در به وجود آمدن محله شادقلی‌خان، این عوامل به دو دسته عوامل قبل از مهاجرت و عوامل بعد از مهاجرت دسته‌بندی شده‌اند. عواملی از قبیل: مالکیت اولیه در مبدأ، علل مهاجرت، مهاجر بودن یا نبودن و شغل قبلی به عنوان عوامل قبل از مهاجرت و عواملی همچون: شغل فعلی، سند مالکیت، دلایل سکونت، پروانه ساخت و میزان درآمد، به عنوان عوامل پس از مهاجرت تفکیک شده‌اند. منظور از عوامل قبل از مهاجرت، عواملی است که باعث مهاجرت افراد به شهر قم شده است(عوامل رانش یا دافعه‌های مبدأ) که این عوامل در مجموع ۵۶/۶ درصد به صورت مستقیم و غیرمستقیم در پدید آمدن محله شادقلی‌خان نقش داشته‌اند و منظور از عوامل بعد از مهاجرت؛ عواملی هستند که باعث شده‌اند مهاجران روستایی و افرادی از دیگر نقاط شهر و استان قم و دیگر شهرهای کشور برای سکونت به محله شادقلی‌خان روی بیاورند (عوامل جاذب یا جاذبه‌های مقصد). این عوامل در مجموع ۴۳/۴درصد به صورت مستقیم و غیرمستقیم در پدید آمدن محله شادقلی‌خان نقش داشته‌اند(جدول ۶).

جدول ۶) درصد عوامل مؤثر در به‌وجود آمدن محله شادقلی‌خان قبل و بعد از مهاجرت

عوامل قبل از مهاجرت	درصد هر عامل	عوامل بعد از مهاجرت	درصد هر عامل
X_1: مالکیت اولیه در مبدأ	۲۷/۳	X_3: سال مهاجرت	۵/۵
X_2: علت مهاجرت	۱۴/۹	X_6: شغل فعلی	۱۴/۱
X_4: مهاجر بودن یا نبودن	۵/۲	X_7: سند مالکیت	۶/۶
X_5: شغل قبلی	۹/۲	X_8: علل سکونت	۸
		X_9: پروانه ساخت	۳/۵
		X_{10}: میزان درآمد	۵/۷
مجموع اثرها	۵۶/۶	مجموع تأثیرات	۴۳/۴

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

در بررسی روند شهرنشینی قم، مهاجرت یا جابه‌جایی مکانی جمعیت، مهمترین نقش را بر عهده داشته است. طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن، جمعیت شهر قم از ۹۶۴۹۹ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۹۵۷۴۵۷ نفر در سال ۱۳۸۵، حدود ۱۰ برابر افزایش یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵). براساس یافته‌های میدانی، محل تولد سرپرست بیش از ۷۰ درصد خانوارهای ساکن در محله شادقلی‌خان خارج از استان قم است. همچنین، بیش از ۵۰درصد خانوارهای ساکن در محله شادقلی‌خان، مبدأ روستایی داشته و محل سکونت قبلی آنان روستا بوده است. با استناد به داده‌های پرسشنامه، ۶۷ درصد خانوارهای مورد بررسی، علت مهاجرت خود را به‌دست آوردن فرصت‌های شغلی به علت بیکاری در مبدأ (اغلب روستا)، ۱۱/۵درصد برای دسترسی به امکانات شهری، ۱۴درصد به علت تشویق اقوام و آشنایان، ۲درصد مشکلات زندگی در روستا و حدود ۵/۵ درصد علت مهاجرت خود را تحصیل فرزندان دانسته‌اند. بر این اساس، اکثر خانوارهای محله شادقلی‌خان، موطن خود را به علت دافعه‌های اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی روستا و وجود جاذبه‌های اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی شهر، ترک کرده و به امید رسیدن به دروازه‌های طلایی، رهسپار شهر شده‌اند؛ اما مهاجران روستایی فقیر در آنجا با گرانی زمین و مسکن مواجه شده و چون فاقد سرمایه، تحصیلات و مهارت کافی بوده‌اند؛ ابتدا در بخش اقتصاد غیررسمی شهر جذب شده و سپس به ناچار زمین‌های پیرامون و حاشیه‌ای شهر را از بازار غیررسمی خریداری نموده‌اند و به ساخت و سازهای غیرقانونی و غیراصولی مبادرت ورزیده و در آنجا سکنی گزیده‌اند. شایان ذکر است که بررسی‌های انجام شده در محله شادقلی‌خان نشان می‌دهد که شعارهای انتخاباتی سال ۱۳۸۴ به بعد، در اسکان بی‌رویه و بیش از پیش در این محله نیز تأثیرگذار بوده است. در تحلیل یافته‌های میدانی براساس مبانی نظری پژوهش، مطابق دیدگاه جامعه‌گرایان، می‌توان چنین بیان نمود که شهرنشینی شتابان و عدم هماهنگی بین فرصت‌های اشتغال و امکانات و تسهیلات زیربنایی با روند افزایش جمعیت از طریق جابه‌جایی گروه‌های فقیر از مناطق روستایی به سکونتگاه‌های شهری، به شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی منجر می‌گردد؛ که این مورد در شهر قم و محله شادقلی‌خان نیز مشاهده می‌شود. بنابراین، فرضیه اول تأیید می‌گردد.

بر اساس جدول (۷) مشاهده می‌شود، با توجه به این که سطح معنادار محاسبه شده (sig = ۰/۰۰۰۱) کمتر از سطح معناداری مشخص (sig = ۰/۰۵) است، از این رو، مشکلات پیش روی مهاجران در مقصد، در اسکان غیررسمی آنها مؤثر است.

جدول ۷) مشکلات پیش روی مهاجران در مقصد

مشکلات پیش روی مهاجران	پارامترهای مورد آزمون
۳۷۳/۰۸۲	Chi-square (a , b, c, d)
۳	df
۰۰۰	asymp.sig

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

چنانکه پیش‌تر نیز بیان گردید، محله شادقلی‌خان در سال ۱۳۷۰ در محدوده خدماتی شهر قم قرار می‌گیرد؛ اما پس از آن نیز تا مدتی شهرداری خدمات شهری به این محدوده ارائه نکرده است و همین امر باعث شده که جلوه‌های فقر شهری و اسکان غیررسمی در محله شادقلی‌خان ملموس‌تر گردد؛ زیرا زمانی که بحث از عدم موفقیت برنامه‌های توسعه شهری و ناتوانی برنامه‌ریزی شهری در حل مسائل و مشکلات شهری مطرح می‌شود، یکی از عللی که کمتر به آن توجه می‌شود، نقش و جایگاهی است که مدیریت شهری برعهده دارد. اسکان غیررسمی در محله شادقلی‌خان از جهات اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست- محیطی باید مورد توجه جدی مدیریت شهری قرار گیرد؛ در حالی که مدیریت شهری نه تنها با ساکنان شادقلی‌خان در هنگام ساخت و ساز برخورد نکرده، بلکه به این محله خدمات رسانی نیز نکرده و بر پدیده اسکان غیررسمی نظارت کافی نداشته است و همین امر نارضایتی ساکنان محله را دربرداشته است. یکی از شیوه‌های برخورد مدیریت شهری در برخورد با اسکان غیررسمی، اجرای ماده‌های ۹۹، ۱۰۰ و ۱۰۱ قانون شهرداری‌ها است؛ که بر اساس آن گاهی شهرداری به تخریب مساکن مردم این محله پرداخته و کرامت انسانی ساکنان را زیر سؤال برده است. در مواقعی نیز مانع بهسازی خودیار مسکن توسط اجتماعات ساکن در این محله شده است. بنابراین، مدیریت شهری به جای اینکه به توانمندسازی، بهسازی و خودیاری مسکن و ایجاد محیط زندگی مطلوب ساکنان این سکونتگاه‌ها کمک کند، به شکل قهرآمیزی با آنان برخورد نموده است و این روش باعث سرخوردگی بیشتر ساکنان این سکونتگاه‌ها شده است، که پیامدهای آن به شکل وندالیسم شهری (تخریب اموال عمومی و دولتی) بروز خواهد کرد. روش دیگر مدیریت شهری در شهر قم، درخواست هزینه‌های هنگفت ناشی از انجام عملیات ساخت و ساز در شهر به عنوان حقوق شهرداری (پروانه کار- پایان کار) است که فشارهای زیادی به لحاظ مالی به شهروندان محله شادقلی‌خان تحمیل می‌شود؛ زیرا همه شهروندان توان پرداخت هزینه‌ها را نداشته‌اند و به همین علت به ساخت مساکن غیررسمی در پیرامون شهر و زمین‌های خارج از محدوده طرح جامع و تفصیلی مبادرت نموده‌اند؛ غافل از این‌که این کار نیز به شکل‌گیری و گسترش سکونتگاه غیررسمی جدیدی می‌انجامد؛ همچنانکه اکثر سکونتگاه‌های غیررسمی موجود، از جمله شادقلی‌خان از پیامدهای این نوع مدیریت شهری است.

تجزیه و تحلیل نتایج پرسشنامه نشان می‌دهد که حدود ۶۸/۵ درصد از پاسخگویان اظهار داشته‌اند که زمین و یا واحد مسکونی خود را از طریق قولنامه و ۲۹/۵درصد پاسخگویان زمین و یا واحد مسکونی خود را با سند رسمی از بنگاه‌های معاملاتی و ۲ درصد پاسخگویان از سایر روش‌ها؛ مانند بورس بازی زمین و یا دوستان و آشنایان با قیمت پایین خریداری کرده‌اند. با این حال، تنها ۴۵درصد ساخت و سازهای انجام شده در محله شادقلی‌خان دارای جواز ساخت بوده و در اکثر آنها نیز به علت فقر و ناتوانی در پرداخت هزینه جواز تجاری، تخلّفات ساختمانی وسیعی صورت گرفته است. آمار نحوه خریداری زمین نشان می‌دهد که ساکنان محلات اسکان غیررسمی در محله شادقلی‌خان و شهر قم، همانند روند جاری در برخی کشورهای در حال توسعه، همچون هند و برزیل -که در آنها زورآبادنشینی وجود دارد- نیستند؛ بلکه ساکنان این محلات، بابت تصرف زمین و مسکن، بهای هر چند اندک آن را پرداخته‌اند؛ با این تفاوت که به علت گرانی زمین در محدوده قانونی شهر، از روی ناچاری زمین‌های پیرامون و حاشیه شهر را با قیمت نازل‌تر خریداری کرده و برای ساخت و ساز در آن پروانه ساخت نگرفته‌اند. همچنین، فروش زمین‌های خارج از محدوده خدماتی شهر، نظارت ناکافی مدیریت شهری بر فعالیت بنگاه‌های معاملات املاک را نشان می‌دهد که زمین‌های خارج از محدوده طرح تفضیلی شهر

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

را خرید و فروش می‌کنند. این مسأله نظارت بیشتر مدیریت شهری به فعالیت بنگاه‌های متخلف را ضروری می‌سازد. اکثر پاسخگویان، مدیریت شهری (شهرداری) را در نارسایی فیزیکی محله مقصر دانسته و از عملکرد شورای شهر و ارائه خدمات شهری به شادقلی‌خان اظهار نارضایتی کرده و خواستار ساماندهی شبکه معابر (جدول‌کشی و جمع‌آوری آب‌های سطحی)، آسفالت معابر موجود، احداث پارک و اماکن ورزشی، افزایش خطوط اتوبوسرانی و ایستگاه‌های آن و ایجاد کلانتری و تأمین امنیت شده‌اند. در تحلیل یافته‌های پژوهش و بر اساس مبانی نظری و مطالعات میدانی مشخص شد که مدیریت شهری قم (شهرداری) نظارت دقیقی بر ساخت و ساز در محلات دارای اسکان غیررسمی نداشته‌است و این امر در اسکان غیررسمی آنها مؤثر بوده و این ناکارآمدی مدیریت شهری در مورد محله شادقلی‌خان نیز به اثبات رسیده است. بنابراین، فرضیه دوم نیز تأیید می‌شود.

بر اساس جدول (۸) مشاهده می‌شودکه سطح معنادار محاسبه شده (sig = ۰/۰۰۰۱) کمتر از سطح معناداری مشخص (sig = ۰/۰۵) است؛ از این رو، ناکارآمدی مدیریت شهری در اسکان غیررسمی آنها مؤثر است.

جدول ۸) ناکارآمدی عملکرد مدیریت شهری

ناکارآمدی مدیریت شهری	پارامترهای مورد آزمون
۴۶۵/۰۱۲	Chi-square (a , b, c, d)
۲	df
۰۰۰	asymp.sig

نتیجه‌گیری

رشد سریع جمعیت در نیم قرن اخیر، شهر قم را به شهری بزرگ تبدیل کرده و عملاً شهرداری این شهر را از ارائه خدمات مورد نیاز شهرنشینی به همه جمعیت ساکن ناتوان ساخته است. از مهمترین پیامدهای چنین رشدی، پیدایش ۱۷ سکونتگاه غیررسمی، از جمله شادقلی‌خان است که در قسمت جنوب غربی قم واقع شده است. وضعیت اسفبار زندگی و شکاف عمیق بین سطح زندگی در این محدوده با بافت اصلی شهر، از ویژگی‌های منحصر به فرد آن است. عواملی از قبیل: مهاجرت از نقاط فقیر روستایی، فقر ساکنان و همچنین، ناکارآمدی مدیریت شهری از سطوح کلان (ملی) تا خرد (محلی) این مسأله را ایجاد و تشدید کرده است. بر اساس نتایج به‌دست آمده از مدل تحلیل مسیر، چهار عامل قبل از مهاجرت شامل: مالکیت اولیه در مبدأ، علل مهاجرت، مهاجرت و شغل قبلی با ۵۶/۶ درصد تأثیر، در پدید آمدن محله شادقلی‌خان نقش اصلی را داشته‌اند. نظر به اینکه بیشتر ساکنان شادقلی‌خان مهاجران فقیر روستایی هستند؛ می‌توان نتیجه گرفت که کمبود زمین کشاورزی در مبدأ (روستا) و در نتیجهٔ آن بیکاری، مهمترین عاملی بوده که باعث مهاجرت روستاییان به شهر قم و محله شادقلی‌خان شده است. شش عامل پس از مهاجرت، شامل: سال مهاجرت، شغل فعلی، سند مالکیت، علل سکونت، پروانه ساخت و میزان درآمد نیز با ۴۳/۴درصد تأثیر در پدید آمدن اسکان غیررسمی محله شادقلی‌خان نقش داشته‌اند. با توجه به این عوامل، می‌توان نتیجه گرفت که ساخت و سازهای آسان و بدون ضابطه، ارزانی زمین و مسکن نسبت به محدوده‌های دیگر شهر، اشتغال غیررسمی، ناتوانی مالی جهت خرید و یا احداث واحد

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

مسکونی در دیگر نقاط شهر قم و پایین بودن میزان اجاره بها در محله شادقلی‌خان، مهمترین عواملی هستند که موجب روی آوردن خانوارها به این محله شده‌اند. در مجموع، عوامل مالکیت اولیه در مبدأ، علل مهاجرت و شغل فعلی به ترتیب با ۲۷/۳، ۱۴/۹ و ۱۴/۱درصد در ایجاد محله شادقلی‌خان بیشترین تأثیر را داشته‌اند. اکنون باید گفت که پیدایش محله شادقلی‌خان هم از عوامل دافعه در مبدأ و هم عوامل جاذب در مقصد؛ یعنی شهر قم تأثیر پذیرفته است. در این میان نقش عوامل دافعه روستایی، بیشتر از عوامل جاذبه شهری است. این مهم بیانگر آن است که چنانچه برنامه‌ریزان و سیاستگذاران درصدد مهار اسکان غیررسمی در شهرها هستند، باید ریشه‌های آن را هم در عوامل دافعه روستایی جستجو کنند؛ به گونه‌ای که بخش اعظم برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی باید در زمینه گسترش تولیدات روستایی به منظور نگهداشت جمعیت در مبدأ (روستا) متمرکز گردد و هم عوامل جاذبه در شهرها با توزیع درآمدها و برقراری عدالت اجتماعی کاهش یابد؛ تا ضمن گسترش توسعه روستایی از نابسامانی‌های شهری نیز کاسته شود. در زمینه راهکارها و شیوه برخورد با معضل اسکان غیررسمی در محله شادقلی‌خان باید اعتراف کرد که اکثر ساکنان شادقلی‌خان جزو جوامع فقیر موفق (محله‌های فقیرنشین امیدوار) هستند. از این رو، مدیریت شهری و دولت باید به توانمندسازی ساکنان این محله کمک کند تا آنان بتوانند با ارتقا بخشی مسکن و محیط زندگی، شرایط خود را بهبود بخشند.

منابع

۱- آقابخشی، حبیب‌اله؛ حاج یوسفی، علی و حسین کاکویی.(۱۳۸۲). «حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی»، *مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی*، جلد اول، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران، صص ۱۳۳-۱۳۸.

۲- اکرمی، پرویز.(۱۳۷۷). *مطالعه شاخص‌های اجتماعی مسکن، جمعیت و مهاجرت و حاشیه‌نشینی در شهرستان قم*، سازمان مسکن و شهرسازی استان قم.

۳- بهارلوئی، کتایون و نقدی دورباطی، زهرا.(۱۳۸۶). «بررسی رابطه حاشیه نشینی و جغرافیای پیاده‌روها به عنوان یکی از معضلات کلانشهرها»، *مجموعه مقالات دومین همایش سراسری جغرافیا و قرن ۲۱*، دانشگاه آزاد نجف‌آباد، صص ۲۰۸-۲۱۷.

۴- پاتر، رابرت. ب. و ایونز، سلی لوید.(۱۳۸۴). *شهر در جهان در حال توسعه*، ترجمه کیومرث ایراندوست، مهدی دهقان منشادی و میترا احمدی، تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.

۵- حاج یوسفی، علی.(۱۳۸۱). «حاشیه‌نشینی شهری و فرایند تحول آن (قبل از انقلاب اسلامی)»، *هفت شهر*، فصلنامه عمران و بهسازی شهری، سال سوم، ش ۸، صص۱۷۹-۱۹۰.

۶- زاهد زاهدانی، سعید. (۱۳۶۹). *حاشیه نشینی*، انتشارات دانشگاه شیراز.

۷- شکوئی، حسین.(۱۳۷۳). *دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری*، جلد اول،تهران: سمت.

۸- صرافی، مظفر.(۱۳۸۰). «ابر مسئله شهری ایران و نقش برنامه‌ریزان شهری»، *فصلنامه معماری و شهرسازی*، تهران، ش ۶۳-۶۲، صص ۴۵-۵۰.

۹- عابدین درکوش، سعید.(۱۳۸۶). *درآمدی بر اقتصاد شهری*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ هشتم.

۱۰- عریضی، فروغ‌السادات؛ ربانی، رسول و فاطمه کریمی.(۱۳۸۲). «بررسی مسائل حاشیه‌نشینی با تأکید بر جنبه‌های اجتماعی فرهنگی (مطالعه موردی مناطق ارزنان و دارک اصفهان»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، ش ۲۴، صص۱۰۱ -۱۳۰.

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

۱۱- عظیمی، ناصر.(۱۳۸۱). پویش شهرنشینی و مبانی نظام شهری، تهران: نشر نیکا.

۱۲- کلانتری، خلیل.(۱۳۸۵). پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی- اقتصادی، تهران: نشر شریف.

۱۳- گیلبرت، آلن و گاگلر، ژوزف.(۱۳۷۵). *شهرها، فقر و توسعه*، ترجمه پرویز کریمی ناصری، انتشارات روابط عمومی و بین‌الملل شهرداری تهران.

۱۴- مرکز آمار ایران.(۱۳۸۵). *نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان قم*.

۱۵- معاونت برنامه‌ریزی استانداری قم.(۱۳۸۸). *سالنامه آماری استان قم*.

۱۶- موسوی، میرنجف؛ نظری ولاشانی، پریسا و کاظمی‌زاد شمس‌اله.(۱۳۸۹). «تحلیلی بر شاخص‌های کمی و کیفی مسکن در سکونتگاه‌های غیررسمی، مطالعه موردی: محله شهرک قائم‌شهر قم»، *فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط*، سال ۳، ش ۱۱، صص ۶۳: ۸۴.

۱۷- مهندسین مشاور طرح و معماری.(۱۳۸۶). *ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی قم*، سازمان مسکن و شهرسازی قم.

18- Abbott, John. (2002a). An Analysis of Informal Settlement Upgrading, an Critique of Existing Mythological Approaches, In: Habitat International, 26 pp 303 - 315

19- Garau, Pietro. (2005). A Home in the City, Elliott D. Sclar- Gabriellay. Carolina Eearthscan

20- Hall, Peter and Ulrich, Preiffer. (2000). Urban future 21. A Global Agenda for Twenty-first Century Cities, E & FN Spone London.

21- Pugh, Cedic. (2005). Squatter Settlements, Their Sustainability, Architectural Contributions, and Socio – Economic Roles in Cities vol.17, No.5, pp325– 337.

22- UN-HABITANT. (2003). the Challenge of Slums – Golbal Report on Human Settelments, London, Earthscan.

23- UN-Habitant. (2005). Slums of the Word, the face of urban poverty in the new millennium. http://www.unhabitat.org

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-11-09]